

BELÂ

(البلا)

Allah'ın

insanları denemek için verdiği
maddî ve mânevî sıkıntı, dert, külfet.

Belâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de "es-kimek; denemek, sınamak; gam, musibet, darlık ve sıkıntı" mânâlarında kullanılmıştır. Firavun'un İsrâiloğulları'na yaptığı korkunç işkenceler "büyük belâ" (belâün azîm, el-Bakara 2/49; el-A'râf 7/141; İbrâhim 14/6) ve "açık belâ" (belâün mübîn, ed-Duhân 44/33) diye vasıflandırılmıştır. Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'i kurban etmeye teşebbüsüne de "açık belâ" (deneme) denilmiştir (es-Sâffât 37/106). Allah'ın kendisini denediği kulun bu denemeden başarı ve yüz akı ile çıkması da "güzel belâ" (belâün hasen) olarak tarif edilmiştir. Bu mânada Bedir Gazvesi ve sonucunda kazanılan zafer, "güzel bir belâ" yani başarıyla verilmiş bir imtihan olarak nitelendirilmiştir (bk. el-Enfâl 8/17).

Kur'an'da dinî yükümlülükler de belâ kelimesiyle ifade edilmiştir. Bakara sûresinin 155 ve Muhammed sûresinin 31. âyetlerinde belâ (ibtîlâ) bu mânada kullanılmıştır. Allah'ın korku ve kıtlık vermesi, mal, can ve mahsulleri eksiltmesi de birer belâdır (bk. el-Bakara 2/155). Esasen Kur'an'a göre dünya, kimin daha güzel iş yaptığıнын anlaşılacağı bir belâ (deneme) yeri olup ölüm ve hayat bunun için yaratılmıştır (bk. el-Mülk 67/2). Hz. Peygamber de denemek ve denemek için gönderilmiştir (bk. Müslim, "Cennet", 63). Başta peygamberler olmak üzere Allah herkesi bir belâ ile denemektedir. Özellikle mutasavvıfların üzerinde önemle durdukları bir hadise göre en şiddetli belâlara uğrayanlar önce peygamberler, sonra da onlara en çok benzeyenlerdir (bk. Tirmizî, "Züh'd", 56; İbn Mâce, "Fiten", 23; Dârimî, "Rekâ'îk", 67; Buhârî, "Merdâ", 3). İnsanın dert ve musibetlerle karşılaşması kaçınılmazdır. Çünkü kişinin gerçek şahsiyeti ibtilâ (deneme) halinde ortaya çıkar. Deri için tabaklanma ne ise insan için ibtilâ da odur; altın ateşte, insan mihnette belli olur. Büyük belâlara ancak büyük insanlar dayanabilir. Bir hadise göre kazanılacak olan sevabın büyüklüğü katlanılan belânın ağırlığı nisbetinde olur. Bu yüzden Allah sevdiklerine belâ verir. Buna razı olan Allah'ın rızasını kazanır; isyan eden ise Allah'ın gazabına uğrar (Tirmizî, "Züh'd", 56; İbn Mâce, "Fiten", 23).

Belâya uğrama aynı zamanda günah-tan arınmaya ve mânen yükselmeye de vesile olur. Öyle günahlar vardır ki ancak belâya sabretmek suretiyle silinir. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'den daha şiddetli ağrılara mâruz kalan birini görmediğini söyler (bk. Tirmizî, "Züh'd", 56). Hastalığa mübtelâ olan müminin günahları affa uğrar (el-Muvatta', "Ayn", 8; Müs-ned, VI, 157).

Belâ, huzur ve selâmet mânasına gelen âfiyet* mukabili olarak da kullanılmıştır. Bir hadise göre âfiyette olanlar, belâ ehline âhirette verilen sevabın çokluğunu görünce, "Keşke dünyada iken derimiz makasla doğransaydı" diyecekler ve onların âhiretteki haline imreneceklerdir (Tirmizî, "Züh'd", 58). Bununla birlikte Allah'tan âfiyet dilemek gerekir (Tirmizî, "Da'avât", 91; Müs-ned, V, 231, 235). Bu yüzden belâda olanlara merhamet etmek lâzımdır; âfiyette olanların da hamd etmeleri gerekir (el-Muvatta', "Kelâm", 8). Hz. Peygamber, "Takat getirilemeyen belâlara kendinizi mâruz bırakarak zelil olmayın" buyurmuş (Tirmizî, "Fiten", 67; İbn Mâce, "Fiten", 31) ve dayanılmaz belâlardan daima Allah'a sığınmıştır (Buhârî, "Da'avât", 23).

Zâhid ve sûfiler belâ ve âfiyet konusunu değişik bir şekilde ele almışlardır. Mutarrif b. Şihhîr belâda sabır halinde olmayı âfiyette şükür halinde olmaya tercih ederken diğer bazıları âfiyette şükretmeyi belâda sabretmeye tercih etmişlerdir. Gazzâlî ise avam için belâya sabretmenin nimete şükretmekten daha faydalı olduğunu belirtmekteyse de aslında insanların her iki durumda takınacakları tavra, niyet ve amellerine göre belâya sabretmenin veya nimete şükretmenin daha değerli olabileceğini düşünmektedir. Esasen ona göre sabır ve şükür iç içedir. Çünkü dinî ve ahlâkî açıdan her nimet bir belâ, her belâ da bir bakıma nimettir. Dolayısıyla kemal sahibi bir insan aynı şartlar altında hem sabredici hem de şükredicidir. Sûfilere göre belâ da âfiyet de Allah'tandır. Allah hangisini münasip görürse insan onu gönül hoşluğu ile kabullenerek hakkın da hayırlısının o olduğunu inanmalıdır. Allah'ın kahrını da lutfunu da hoş karşılayan, cefada da safada da rızâ halinden ayrılmayan sûfiler belâda "mübtelâ"yı yani belâyı veren Allah'ı görürler; belânın sonuçlarını ve karşılığını düşünerek teselli bulur, belânın acısını hissetmezler. Sevgiliyi temaşa ederken belânın ıstırabını unuturlar. Cüneyd-i Bağ-

dâdî'ye göre belâ âriflerin yolunu aydınlatan bir meşaledir; müridler için uyanış, gafiller için helâk olma sebebidir. İlâhî aşk ve muhabbeti esas alan mutasavvıflar en büyük dert ve belâ olarak aşkı görürler. Fakat âşık mâşuku için her türlü acıya ve sıkıntıya severek katlanır, hatta bundan mânevî bir haz duyar.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvatta', "Ayn", 8, "Kelâm", 8; Müs-ned, V, 231, 235; VI, 157; Dârimî, "Rekâ'îk", 67; Buhârî, "Merdâ", 3, "Da'avât", 23; Müslim, "Cennet", 63; İbn Mâce, "Fiten", 23, 31; Tirmizî, "Züh'd", 56, 58, "Da'avât", 91, "Fiten", 67; Serrâc, el-Lüma', s. 49, 300; Süleymî, Ta-bakât, s. 168-210; Hücvîrî, Keşfü'l-mahcûb (Uludağ), s. 539; Gazzâlî, İhyâ', IV, 135-141; Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî, Adâbü'l-mürîdîn, Kahire, ts. (Dârü'l-Vatani'l-Arabî), s. 125; Attâr, Tezkiretü'l-evliyâ', s. 18, 440, 626; İbn Abdülber, Behcetü'l-mecâlis, I, 383; Aclûnî, Keşfü'l-hafâ', I, 130, 290.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

BELÂGAT

(البلاغة)

Edebiyat kaideleri ve
edebî sanatlarla ilgili meânî,
beyân ve bedî içine alan ilim dalı.

Belâgat sözlükte "sözün fasih ve açık seçik olması" anlamında masdardır. Bazı kaynaklar bunu "ulaşmak; olgunlaşmak, erginlik çağına varmak" mânâsındaki bulûğ kelimesiyle ilgili görüyorlarsa da bab ve masdar değişikliğinden dolayı bu anlam isabetli görülmemektedir. Terim olarak ise biri "meleke", diğeri "ilim" olmak üzere iki mânada kullanılmıştır. Batı dillerinde meleke anlamında belâgata karşılık éloquence, ilim anlamında da rhétorique kelimeleri kullanılmaktadır. Meleke olarak belâgat, sözün, fasih olmakla beraber yer ve zamana da uygun olmasıdır. Diğer bir söyleyişle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. Belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, "O insanı yarattı ve ona beyânı (düşündüğünü açıklamayı) öğretti" (er-Rahmân 55/3-4) buyurulmaktadır. Dolayısıyla belâgat henüz ilim haline gelmeden önce meleke olarak şair, yazar ve hatiplerde hatta halkın dilinde vardı. Bu sebeple sonraları birer belâgat terimi kabul edilecek olan teşbih, mecaz, istiare, takdim, tehir, cinas, mutabakat vb. edebî sanatlar her dil ve kültürde daima kullanılmıştır. Nitekim belâgatın mele-

ke olarak bir hayli geliştiği Câhiliye devri sözlü edebiyatında, Kur'an-ı Kerim ve hadiste bu ilme dair birçok örnek bulmak mümkündür.

İbnü'l-Mukaffa'dan (ö. 142/759) başlayarak Câhiz (ö. 255/869), Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) ve Rummânî'ye (ö. 384/994) gelinceye kadar belâgat, insanın doğuştan sahip olduğu bir kabiliyet ve sanata olan yatkınlığı şeklinde anlaşılmıştır. Nitekim İbnü'l-Mukaffa'a göre belâgat, sözü herkesin kolay kolay söyleyemeyeceği tarzda söylemektir. Câhiz'e göre lafızla mânânın güzellikte birbiriyle yarışması, yani mânadan önce lafzın kulağa, lafızdan önce de mânânın zihne süratle ulaşmasıdır (*el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 115). Rummânî'ye göre ise mânayı güzel ve uygun ifadelerle zihinlere ulaştırmaktır (*en-Nüket*, s. 69).

İlim olarak ise düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen belâgat, meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç fenne ayrılır. Belâgat Arap dili ve edebiyatıyla ilgili ilimler içinde bağımsızlığına en geç kavuşandır. Zira Kur'an-ı Kerim'in i'câzını anlayabilmek için müslüman milletlerin ve çeşitli nesillerin uzunca bir süre bu konu üzerinde çalışıp belâgatın ilkelerini, metot ve terminolojisini ortaya koymalarını beklemek gerekiyordu. Ancak bu tarihi süreçten sonra belâgat bağımsız bir ilim olabilmıştır. Bu ilim bağımsız hale gelinceye kadar tarihî gelişimine ve ihtiva ettiği konuların ağırlığına göre değişik isimlerle anılmıştır. Meselâ "Mecâzü'l-Kur'an" adlı eserlerde mecaz ve fesahat, Câhiz'de beyân, İbnü'l-Mu'tez'de (ö. 296/908) bedî', Kudâme b. Ca'fer'de nakdüş-şi'r, Ebû Hilâl el-Askerî'de (ö. 400/1009'dan sonra) es-sinâateyn, İbn Sinân el-Hafâcî'de (ö. 466/1073) fesahat, Abdülkâhîr el-Cür-cânî'de (ö. 471/1078) belâgat ve delâilü'l-i'câz, Zemahşerî'de (ö. 538/1144) meânî ve beyân, Bedreddin b. Mâlik'te meânî, beyân ve bedî', nihayet Hatîb el-Kazvî-nî'de (ö. 739/1338) ulûmü'l-belâga adlarıyla anılmıştır. Çağdaş müelliflerden Tâhâ Hüseyin belâgat için beyân kelimesini, Emîn el-Hûlî ise fennü'l-kavl ter-kibini kullanmıştır.

Arap edebiyatında belâgat çalışmaları önce edebî tenkit şeklinde başlamış, İslâmî dönemde ise hem Kur'an-ı Kerim'in i'câzi, hem de edebî tenkit sebebiyle bu faaliyet daha hızlı bir şekilde devam etmiştir. Edebî tenkit ve Kur'an-ı Kerim'e hizmet maksadıyla yapılan çeşitli çalışmalardan belâgatla ilgili olanları dört dönem halinde incelemek mümkündür.

Birinci Dönem. Kur'an-ı Kerim'in nüzûlünden yaklaşık IV. (X.) yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu dönemdeki belâgat çalışmaları dil ve edebiyat, tefsir, edebî tenkit ve kelâm ilimleriyle karışık bir şekilde ele alınmış, fakat esas hedef Kur'an-ı Kerim'i lâyıkıyla anlamak olmuştur. Başlangıçta Kur'an'ı her Arap'ın rahatlıkla anladığı söylenemezse de önemli bir kesim onun fesahat ve belâgatını anlayabiliyordu; fakat yeni yetişen nesillerin, özellikle de Arap olmayan müslüman toplumların onu anlayabilmeleri için çeşitli çalışmalar başlatılmıştı. Bu çalışmaların sonuçları ancak V. (XI.) yüzyıldan sonra ortaya konan eserlerde elde edilmeye başlanmış ve böylece belâgat bağımsız bir ilim haline gelmiştir. Bu dönemde yetişen dilci ve edebiyatçıların çoğu aynı zamanda tefsir âlimi idi. Dolayısıyla bu devirde yazılan tefsirler belâgata dair ilk bilgiler için vazgeçilmez birer kaynak durumundadır.

İslâm dünyasının sınırları genişleyip Arap olmayan müslüman toplulukların Kur'an-ı Kerim'i yanlış anlama endişesi ortaya çıkınca Arap dili gramerinin kuralları halinde tesbitine ihtiyaç duyuldu. İlk asırlarda bu kurallara tesbit edilirken dil ve edebiyat bir bütün olarak ele alındığından belâgat kaideleri de bu ilimler içinde incelenmekteydi. Nitekim Sibeveyhi (ö. 180/796) bu maksatla yazdığı *el-Kitâb* adlı eserinde dil konuları yanında daha sonraki yüzyıllarda belâgat ilminin bir kolu kabul edilen meânînin alanına giren mûsned, mûsnedün ileyh, takdim-tehir, kıyasa muhalefet, ta'rîf-tenkir, hazif, emir ve nehiy gibi konuları da işlemiştir. Müberred (ö. 285/898) *el-Kâmil*'inde dil ve edebiyat meseleleri yanında mecaz, temsil, emir, dua, istiare, teşbih vb. konulardan söz etmiş, hatta teşbihi çok ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Câhiz ise *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı meşhur eserinde meleke olarak belâgat üzerinde dururken teşbih, mecaz, istiare, kinaye, hüsn-i taksîm, i'câz, muktezâ-yı hâl gibi konulara da geniş yer vermiştir.

Öte yandan bazı âlimler Kur'an-ı Kerim'deki kelimelerle bu kelimelerin delâlet ettiği eşya, vasıf ve hareketler üzerinde düşünerek bunların bir kısmının son derece açık (muhkem), bir kısmının ise müphem (müteşâbih) olduğunu gördüler ve daha ilk asırlardan itibaren "Beyânü'l-Kur'an", "Meânî'l-Kur'an", "İ'câzü'l-Kur'an", "Mecâzü'l-Kur'an", "Müşkilü'l-Kur'an", "İ'râbü'l-Kur'an" vb. adlarla anılan eserler yazdılar. Edebî sa-

natların tetkikine yönelik çalışmaların gerçek başlangıcı olan bu eserlerde daha ziyade kelime ile mâna arasındaki münasebetler incelenmiştir. Yukarıda zikredilenlerden başka bu dönemde dil, edebiyat ve tefsirle ilgili olarak ortaya konan ve belâgat konularına da yer veren başlıca eserler arasında Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'an*'ı, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsen-nâ'nın (ö. 209/824) *Mecâzü'l-Kur'an*, *İ'râbü'l-Kur'an* ve *Me'âni'l-Kur'an*'ı, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*'ı, Ebû İshâk ez-Zec-câc'ın (ö. 311/923) *İ'râbü'l-Kur'an*'ı ile *Me'âni'l-Kur'an*'ı, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *eş-Şâhibî'si* ve Şerîf er-Radî'nin (ö. 406/1015) *Telhîşü'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'an*'ı ile *Mecâzâtü'l-âşâri'nebeviyye'si* zikredilebilir.

Yine bu dönemde müslümanların yabancı kültürlerle teması sonucunda ortaya çıkan bazı problemlere kelâmcıların çözüm getirmeleri, özellikle İslâm'a ve Kur'an-ı Kerim'e yöneltilen eleştirilere cevap aramaları belâgat ilminin gelişmesi açısından faydalı olmuştur. Kelâmcılar Kur'an'ın i'câzi üzerinde dururken i'câzi kavrama yollarından biri olan belâgat ve fesahatla ister istemez meşgul oldular. Bîşr b. Mu'temir'in (ö. 210/825), Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn*'i içinde (I, 135-139) günümüze kadar gelen meşhur "sahife"si, Kur'an'ın i'câzına dair Câhiz'in *Naẓmü'l-Kur'an*'ı ile Muhammed b. Zeyd el-Vâsıtî'nin (ö. 306/919) *İ'câzü'l-Kur'an*'ı (bu iki eser günümüze kadar gelmemiştir), Rummânî'nin *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'an*'ı, Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Beyânü i'câzi'l-Kur'an*'ı, Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) *İ'câzü'l-Kur'an*'ı ve Kâdî Abdülceb-bâr'in (ö. 415/1025) *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* adlı eseri bu konuda önemli kaynaklardır.

İslâmiyet'in ortaya çıkışından kısa bir süre önce şifahî olarak gürülen edebî tenkit, Abbâsîler'in ilk asrından itibaren medenî ve fikrî ilerlemeyle birlikte yazılı olarak gelişmeye başladı. Belâgat çalışmalarının bu ilk dönemindeki edebî tenkitle ilgili eserler genelde edebî tenkiden esaslarını tesbite çalıştılar. Bunlardan İbn Sellâm el-Cümahî'nin (ö. 232/846) *Tabakâtü fihûlî's-şu'arâ*' adlı eseri, Ebû Zeyd el-Kureşî'nin, *Cemheretü eş'âri'l-'Arab*'ı, İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, İbnü'l-Mu'tez'in *Tabakâtü's-şu'arâ* adlı eserleri, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) *el-Eğânî'si* sayılabilir. Ayrıca bazı şairleri özel ola-

rak incelemek suretiyle edebî tenkidin esaslarını tesbite çalışan Hasan b. Bîşr el-Âmidî'nin (ö. 371/981) *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhtûrî*'si ile Ebû'l-Hasan el-Cürcânî'nin (ö. 392/1002) *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve'l-Huşûmihî* adlı eseri önemlidir. Ebû'l-Abbas Sa'leb'in (ö. 291/904) *Kavâ'idü's-şî'r*, Nâsî el-Ekber'in (ö. 293/905) *Nağdû's-şî'r*, İbnü'l-Mu'tezz'in *el-Bedî'*, İbn Tabâtabâ el-Alevî'nin (ö. 322/933) *İyârû's-şî'r*, Kudâme b. Ca'fer'in *Nağdû's-şî'r* ve *Nağdû'n-neşr*, Ebû Saîd es-Sîrâfî'nin (ö. 368/979) *Şan'atü's-şî'r ve'l-belâğa*, Merzûbânî'nin (ö. 384/994) *el-Muvaşşah fî me'âhizi'l-'ulemâ' ale's-şu'arâ* ve İbn Münkız'ın (ö. 584/1188) *el-Bedî' fî nağdî's-şî'r* adlı eserlerinde şiir tenkidî yanında belâğatla ilgili konular da işlendi. Edebî tenkit bakımından son derece verimli olan bu dönemde edebî tenkitle belâğatın iç içe olduğu görülür. Bu ilk dönemde belâğatın ilim olarak teşekkülünde yabancı tesirler zannedildiği kadar fazla olmamıştır. Bu sebeple Tâhâ Hüseyin'in, "Aristo sadece felsefede değil felsefe yanında belâğatta da müslümanların ilk muallimidir" (*Nağdû'n-neşr*, mukaddime, s. 31) tarzındaki görüşüne katılmak mümkün değildir.

İkinci Dönem. IV. (X.) yüzyıl sonlarından VIII. (XIV.) yüzyıl sonlarına kadar devam eden, belâğatın müstakil bir ilim halinde teşekkül etmeye ve terimlerinin belirmeye başladığı bu dönemde yazılan eserlerde belâğat konuları ön planda gelmektedir. Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*'i, İbn Reşîk'in (ö. 463/1070-71) *el-'Umde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sırrü'l-feşâha*'sı ve Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî'nin (ö. 517/1123) *Kânünü'l-belâğa*'sı bu eserlerin önemlerinden birkaçıdır. Belâğat tarihinin en büyük nazariyatçılarından biri olan Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin *Delâ'ilü'l-i'câz* ve *Esrârü'l-belâğa* adlı kitapları bu dönemin en meşhur eserleridir. Zemahşerî, Cürcânî'nin adı geçen iki eserini esas alarak Kur'an-ı Kerim'in belâğatına geniş yer veren *el-Keşşâf 'an haikâ'iki't-tenzîl* adlı tefsirini yazmıştır. Bu dönemin sonlarına doğru yazılan eserler tamamen belâğat ağırlıklı olup giderek bu ilim beyân, meânî ve bedî'den ibaret olan klasik şeklini almıştır. Dönemin diğer önemli eserleri şunlardır: Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz min Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-i'câz*. Eser Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin adı geçen iki

kitabı esas alınmak ve Reşîdüddin Vâtât'ın (ö. 573/1177) Farsça *Hadâ'îku's-sihr*'indeki bedîe dair sanatlar ilâve edilmek suretiyle meydana getirilmiştir. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229), *Miftâhu'l-'ulûm*; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239), *el-Meşelû's-sâ'ir fî edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir*, *el-Câmi'u'l-kebîr fî şinâ'ati'l-manzûm mine'l-kelâm ve'l-menşûr*; İbn Ebû'l-İsba' el-Mısri (ö. 654/1256), *Bedî'u'l-Kur'an*, *et-Tahtîrû't-tahbîr fî 'ilmi'l-bedî'*; Yahyâ b. Hamza el-Alevî (ö. 749/1348), *et-Tirâzü'l-mütazammîn li-esrârü'l-belâğa* ve *'ulûmi haikâ'iki'l-i'câz*.

Üçüncü Dönem. VIII. (XIV.) yüzyıl ortalarından XIII. (XIX.) yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu uzun dönemde diğer birçok ilim dalında olduğu gibi belâğat ilimlerinde de bir duraklama başlamış, belâğat adına yapılan çalışmalar, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun üçüncü bölümünden faydalanarak Hatîb el-Kazvîni tarafından *Telhîşü'l-Miftâh* adıyla düzenlenen kitap üzerine yazılan şerh, hâşiye ve ta'likat şeklinde olmuştur. Artık İslâm dünyasında müstakil eserler yerine çeşitli ilimlerde mantikî birtakım tarif, tasnif ve değerlendirmelerle yetinilmiş, belâğata dair çalışmalarda da bu durum açık bir şekilde kendini göstermiştir. Bu dönemde kaleme alınan şerh ve hâşiyelerde dikkati çeken bir başka özellik de eserin konusu ne olursa olsun müellifin kendi ihtisasıyla ilgili terim veya deyimlere büyük ölçüde yer vermesidir.

Bu dönemde belâğatla ilgili eserlerde beyân, meânî ve bedî' şeklindeki üçlü tasnif aynen devam etmiştir. Ancak bedîyyât adıyla Hz. Peygamber'in methini konu edinen ve her beytinde en az bir bedîî sanat kullanılan yeni bir nazım şekli ortaya çıkmıştır (bk. BEDİYYÂT). Dönemin belâğatla ilgili belli başlı eserleri şunlardır: Adudüddin el-İcî (ö. 756/1355), *el-Fevâ'idü'l-gıyâsiyye*. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belâğatla ilgili üçüncü bölümünün bir muhtasarıdır. Teftâzânî (ö. 792/1390), *el-Muṭavvel 'ale't-Telhîş*, *Muṭṭaşarü'l-Muṭavvel*; Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413), *Havâşî's-Seyyid 'ale'l-Muṭavvel*; Hasan Çelebi (ö. 886/1481), *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Muṭavvel*; Ebû'l-Kâsım el-Leysî es-Semerikandî (ö. 888/1483'ten sonra), *Hâşiyetü Ebi'l-Kâsım el-Leysî es-Semerikandî 'ale'l-Muṭavvel*; Abdülhakîm es-Siyâlkûtî (1067/1656), *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel*.

Bu dönemde şerh ve hâşiye şeklinde gerçekleştirilen bu çalışmalar İslâm dün-

yasında edebî ve ilmî anlayışın ince tahlil ve tenkitleriyle doludur. Dolayısıyla bu müelliflerin tamamen orijinaliteden yoksun oldukları söylenemez.

Başlangıcından bu döneme kadar gelen belâğat çalışmaları taşıdıkları özellikler bakımından genel olarak kelâm-felsefe mektebi ve edebiyat mektebi diye iki ana mektebe ayrılmaktadır. Süyûtî bu iki merhaleyi Acem ve felsefecilerin mektebi ile Arap ve bülegâ mektebi şeklinde ifade etmektedir.

a) **Kelâm ve Felsefe Mektebi.** Bu mektepte "efrâdını câmi, ayyârını mâni" mantikî tarifler, tasnifler, felsefî ve mantikî terimler hâkimdir. Bu mektep mensupları, belâğat ve fesahatî ile tanınan kişilerden bol örnekler vermek suretiyle yeni bir üslûp ve anlayış geliştirme yerine mantık kaidelerine uygun bir tarif ve bu tarife uygun bir misalden oluşan anlaşılması zor, yoğun bir metin ortaya koyma yoluna gitmişler; bu metinlerin anlaşılabilmesi için de ayrıca şerh, hâşiye ve ta'likat yazma ihtiyacını duymuşlardır. Bilhassa Sekkâkî'den sonraki belâğatçılar bütün güçlerini bu zor metinlerin anlaşılmasına sarfederek bu tür eserleri inceden inceye tahlil ve tenkit etmişlerdir. Dolayısıyla müstakil eserlere ortaya koymadıkları belâğatla ilgili şahsî görüşleri bu şerh ve hâşiye bolluğu içinde kaybolup gitmiştir. Daha çok İslâm dünyasının doğu kesiminde hâkim olan bu mektep esaslarına göre yazılmış başlıca eserler Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin *Delâ'ilü'l-i'câz*'ı, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*'ı, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'u, Bedreddin b. Mâlik'in *el-Mişbâh fî 'ulûmi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*'i, Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ı ile *el-İzâh*'ı, Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *el-Muṭavvel* ile *el-Muṭṭaşar*'ı ve daha sonra bunlara yazılan şerh, hâşiye ve ta'likatlardır.

b) **Edebiyat Mektebi.** Bu mektep mensupları felsefî ve mantikî terim ve tariflerden çok edebî zevk ve sanat ölçülerini esas almışlar, bol misal ve şahidlerden hareketle edebî zevkin ve bir belâğat üslûbunun ortaya çıkmasına gayret sarfetmişlerdir. Bu mektebe mensup eserlerin okunup anlaşılmasının kelâm mektebine göre daha kolay olması sebebiyle bunlarla ilgili şerh, hâşiye ve ta'likata ihtiyaç duyulmamıştır. Daha çok Arapça'nın ana dili olarak kullanıldığı Arabistan yarımadası, Irak, Suriye, Mısır ve Mağrib'de hâkim olan bu mektep esaslarına göre yazılmış başlıca eserler

İbn Reşîk'in *el-ʿUmde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sırrü'l-feşâha*'sı, Üsâme b. Münkız'ın *el-Bedîʿ fi nakdi's-si'r*i, Ziyâeddin İbnü'l-Esir'in *el-Meseli's-sâ'ir*i ile *el-Câmiʿu'l-kebîr*i ve İbn Ebû'l-İsba' el-Mısrî'nin *Bedîʿu'l-Kurʿân*'ıdır. Yahyâ b. Hamza el-Alevî bu iki mektebin görüşlerini birleştirmek suretiyle *eṭ-Ṭırâzü'l-mütezzammin* adlı bir eser yazmışsa da kendisinden sonra pek takipçi bulamamıştır. Aynı şartlar içinde doğup gelişen bu mektepleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Şu var ki İslâm dünyasında belâgat denince akla ilk gelen, kelâm ve felsefe mektebi ve bu mektebe mensup müelliflerin eserleri olmuştur.

Dördüncü Dönem. XIII. (XIX.) yüzyıl sonlarından günümüze kadar devam edegelen, İslâm dünyasının Avrupa ile teması geçmesinden sonra birtakım yenilik arayışlarının başladığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde yetişen belâgatçıları, diğer birçok ilim dalında olduğu gibi, klasik tarz belâgat çalışmalarını devam ettirenlerle ona modern bir veçhe vermek isteyenler olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. XX. yüzyıl belâgatçılarının özelliği, daha önceki dönemlerde yazılıp bu dönemin başlarında neşredilen metin, şerh ve hâşiyelerden faydalanarak konuyu kendi düşüncelerine göre ifade etme yoluna başvurmalarıdır. Bu dönemde ufak tefek ilâvelerle klasik tarzı devam ettiren belâgatçıları ve eserleri şunlardır: Hüseyin b. Ahmed el-Mersafî (ö. 1307/1889), *el-Vesiletü'l-edebîyye ile'l-ʿulûmî'l-ʿArabîyye*; Ahmed el-Hâşimî (ö. 1362/1943), *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-meʿânî ve'l-be-yân ve'l-bedîʿ*; Ahmed Mustafa el-Merâgî (ö. 1952), *ʿUlûmü'l-belâğa*.

Belâğata modern bir veçhe vermek isteyenler genellikle Batı edebiyatını okumuş, incelemiş ve bu edebiyattaki gelişmelerin etkisinde kalmış kimselerdir. Bunlar belâğatın edebî tenkitle iç içe olması ve Batı'daki gibi estetik çalışmalardan faydalanılması gerektiğini savunmuşlardır. En önemli temsilcileri Tâhâ Hüseyin, Abbas Mahmûd el-Akkâd ile İbrâhîm el-Mâzinî'dir. Bunların çoğu belâğatla doğrudan ilgili eserler kaleme almamakla beraber yazı ve kitaplarında belâgat konularına sık sık yer vermiş kimselerdir. Modern anlamda belâgat çalışmaları ortaya koyan belâgatçıları ve eserleri ise şunlardır: Emîn el-Hülî, *Fennü'l-ḳavîl*, *el-Belâğa* ve *ilmü'n-nefs*; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Difâʿ ani'l-*

belâğa; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-vâziha*.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemhere* (nşr. M. Ali el-Hâşimî), Dimaşk 1406/1986, I-II; Sibeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1977-83, I-IV; Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kurʿân* (nşr. Fuad Sezgin), Kahire 1374/1955; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I-IV; İbn Kuteybe, *Te'vîlû müşkilî'l-Kurʿân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973; a.mlf., *eṣ-Şi'r ve's-su'arâ*, I-II; Müberrred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâ-îl), Beyrut 1406/1986, I-IV; Sa'leb, *Ḳavâ'idü's-şi'r* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1367/1948; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedîʿ* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Beyrut 1401/1980; a.mlf., *Ṭabakâtü's-su'arâ* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferâc), Kahire 1981; İbn Tabâtabâ el-Alevî, *İyârû's-şi'r* (nşr. Abbas Abdüsettar), Beyrut 1402/1982; Kudâme b. Ca'fer, *Nakdû's-şi'r* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980; a.mlf., *Nakdû'n-neşr* (nşr. Abdülhamîd el-Ab-bâdî), Beyrut 1402/1982, Tâhâ Hüseyin'in mukaddimesi, s. 31; Hasan b. Bişr el-Âmidî, *el-Muvâzene* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1363/1944; *Şelâşu resâ'il fi'l-câzi'l-Kurʿân* (nşr. Muhammed Halefullah — M. Zağ-lûl Sellâm), Kahire 1955; Rummânî, *en-Nüket*, Kahire 1955, s. 69; Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl — Ali Muhammed el-Bicavî), Kahire 1371/1952; Bâkılânî, *İ'câ-zü'l-Kurʿân*; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-ʿUmde* (nşr. Muhammed Karkazan), Beyrut 1408/1988, I-II; Abdülkâhir el-Cürçânî, *Esrârü'l-belâğa* (nşr. H. Ritter), İstanbul 1954; a.mlf., *Delâ'ilü'l-i'câz* (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir), Kahire 1404/1984; Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî, *Ḳânûnû'l-belâğa* (nşr. Muhsin Gayyâz Uceyl), Beyrut 1409/1989; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-i'câz fi dirâyeti'l-i'câz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985; İbnü'l-Esir, *el-Meseli's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Hülî — Bedevî Tabâne), Riyad 1403/1983; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm* (nşr. Nâim Zerzûr), Beyrut 1403/1983; Zimil-kânî, *et-Tibyân fi'ilmî'l-beyân* (nşr. Ahmed Matlûb — Hadice el-Hadîsî), Bağdad 1384/1964; Hatîb el-Kazvîni, *et-Telhiṣ fi'ʿulûmî'l-belâğa* (nşr. Abdurrahman Berkûkî), Kahire 1932; a.mlf., *el-İzâh* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, I-II; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *eṭ-Ṭırâzü'l-mütezzammin li-esrârü'l-belâğa*, Beyrut 1400/1980, I-III; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1273-1277; *Keşfü'z-zunûn*, I, 232-234, 259-260; II, 1727; Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982; Abdurrahman Fehmî, *Medresetü'l-Arab*, İstanbul 1304, s. 120-129; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *ʿUlûmü'l-belâğa*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kalem), s. 7-14; Râduyânî, *Tercümânü'l-belâğa* (nşr. Ahmed Ateş), İstanbul 1949, nâşirin mukaddimesi, s. 5-11; Abbas Azzâvî, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî fi'l-İrâk*, Bağdad 1382/1962, I, 198-235; II, 151-164; Şevkî Dayf, *el-Belâğa: te'avvür ve târîh*, Kahire 1965; Ahmed Emîn, *Zuhrü'l-İslâm*, Beyrut 1388/1969, III, 124-125; Abdülazîz Atîk, *Fi Târîhi'l-belâğati'l-ʿArabîyye*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nahdati'l-Arabîyye); Ömer Rıza Kehhâle, *el-Luğatü'l-ʿArabîyye ve'ʿulûmühâ*, Dimaşk 1391/1971, s. 155-182; Bedevî Tabâne, *el-Beyânü'l-Arabî*, Kahire 1396/1972; Mecîd Abdülhamîd Nâci, *el-Eşeru iğrîkî fi'l-belâğati'l-ʿArabîyye mine'l-Câhiz ilâ İbnü'l-Mu'tez*, Necce 1396/1976; Abdürrezzâk Ebû

Zeyd Zâyed, *ʿİlmü'l-bedîʿ*, Kahire 1977; M. Ali Sultânî, *Ma'a'l-Belâğati'l-ʿArabîyye*, Dimaşk 1979; Hammâdî Sammûd, *et-Tefkîrü'l-belâğî inde'l-ʿArab*, Tunus 1981; Mâzin el-Mübârek, *el-Mu'cez fi târîhi'l-belâğa*, Dimaşk 1401/1981; Abdülkâdir Hüseyin, *el-Muhtaşar fi târîhi'l-belâğa*, Beyrut 1402/1982; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 113-127; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve te'avvürühâ*, Bağdad 1403/1983, I-III; İhsan Abbas, *Târîhu'n-nakdi'l-edebî inde'l-ʿArab*, Beyrut 1404/1984; Tâhâ Ahmed İbrâhîm, *Târîhu'n-nakdi'l-edebî inde'l-ʿArab*, Beyrut 1405/1985; Muhammed Câbir Feyyâz, "Mefhûmü'l-belâğa lûğaten ve işlâhen", *MMİr*, XXXV (1974), s. 257-312; Abduh Abdülazîz Kalkîle, "en-Nakdû'l-edebî ve'l-belâğa eyyühûme'l-ʿaşl ve eyyühûme'l-fer", *Faysal*, XXXVI, Riyad 1980, s. 28-34; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları", *EAÜİFD*, VIII (1988), s. 115-127; a.mlf., "Belâgat İliminin Gelişmesinde Kelamcılar ve İslâm Filozoflarının Rolü", a.e., IX (1990), s. 215-237; A. Schaade, "Belâgat", *İA*, II, 464; a.mlf. — G. E. von Grunebaum, "Balâğha", *El²* (İng.), I, 981-983; Muhammed Halefullah-[İdare], "Belâğat", *UDMİ*, IV, 735-744; Emîn el-Hülî, "el-Belâğa", *DMİ*, IV, 65-72; J. T. P. de Bruijn, "Balâğat", *Elr*, III, 571-572; *ABr*, III, 537; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III, 295-296.

HULÛSİ KILIÇ

□ FARS EDEBİYATI. Arapça'nın belâgat ilmi için gerekli şartları taşımasına karşılık Hint-Avrupa dillerinden olan Farsça bu konuda yeterli alt yapıya sahip değildir. Bu bakımdan İran şairleri özellikle yeni edebiyatın doğduğu sıralarda Arap edebiyatındaki belâgat kaidelerini taklit etmekle yetindiler. İran edebiyatına geçen birçok Arapça kelime de bu taklidi kolaylaştırdı. Bu dönemde hemen hemen bütünüyle Arap edebiyatının etkisi altında bulunan şairler Arap edebî sanatlarından büyük ölçüde faydalandılar. İlk dönem şairlerinden Rûdekî (ö. 329/940-41), Şehîd-i Belhî (ö. 325/937) ve Dakîkî (ö. 366/976 [?]) gibi şairler bir yandan şiirlerinde bu sanatlara yer verirken bir yandan da edebî sanatlarla ilgili eserler yazılmasını istediler.

Sâmânîler'in son, Gazneliler'in ilk dönemlerinde İranlı şairler belâgat ilminin bir dalı olan bedîʿ ilmine karşı özel bir ilgi duymuşlardır. Nitekim Unsuri (ö. 431/1039-40) bir beytinde bahar güzellerini bedîʿ sanatının kullanıldığı şiirlere benzetmektedir. Ayrıca Gazneli Sultan Mahmud dönemi (998-1030) şairlerinden Ebû Saîd Ahmed b. Mahmûd-ı Menşûrî-yi Semerkandî ve Katrân-ı Tebrîzî (ö. 482/1089) şiirlerinde geniş ölçüde bedîʿ sanatlarını kullanmışlardır. Ancak bu yıllarda henüz edebî sanatlarla ilgili Farsça eser